

Kvinnor i hemlöshet och vad som hänt sedan 1998

Annette Rosengren

För tio år sedan hade de flesta av Stockholms hemlösa kvinnor erfarenhet av att ibland vara uteliggare. De försörjde sig genom att bl.a. samla skrot, sälja narkotika, tigga, genom pension och socialbidrag och/eller prostitution. 2007 var en del av kvinnorna döda trots att de inte fyllt femtio år, och även om andra har lämnat hemlösheten bakom sig är många fortfarande hemlösa. Detta konstaterar etnologen Annette Rosengren efter att ha följt kvinnor på samhällets bakgård i många år.

Artikeln beskriver hemlöshet utifrån kvinnors erfarenheter, orsaker till hemlöshet och hur hemlösas situation har förändrats – och inte förändrats under 1990- och 2000-talet.

Fil.dr. Annette Rosengren är verksam vid Nordiska museet och har i flera undersökningar och böcker behandlat samtida livsformer och levnadsvillkor i Sverige. 1998 började hon följa hemlösa kvinnor i Stockholm, ett arbete som fortfarande pågår.

Kontakt: annette.rosengren@nordiskamuseet.se

Kvinnor i storstaden

Med beprövad etnologisk metod – intervjuer, samtal, närvaro, beskrivningar - började jag för nio år sedan följa drogberoende och/eller psykiskt sjuka hemlösa kvinnor i Stockholm. Avsikten var att få kunskap om deras levnadsvillkor, erfarenheter och vägar till överlevnad - beskrivet och uppvisat av dem själva. Så från 1998 och un-

der ett par år framåt hade jag mer eller mindre kontakt med ett drygt sjuttiootal hemlösa kvinnor i Stockholm, alla medelålders eller äldre. Deras erfarenheter gav sedan underlag till boken *Mellan ilska och hopp. Om hemlöshet, droger och kvinnor* (2003). Där beskrev jag utförligt kvinnornas vardag och vad det innebär att tillhöra samhällets

minst respekterade och mest exkluderade människor.

Efter det fortsatte jag träffa flera av kvinnorna, men för några månader sedan ville jag mer systematiskt få veta i vilken utsträckning de drygt sjuttio kvinnorna fortfarande var hemlösa och hur deras liv var, samt dels konstatera följderna för hemlösa av den pågående gentrifieringen av Stockholm och dels veta vilka bostadsmöjligheter som finns i dag. Fokus har hela tiden varit kvinnorna även om mycket av de yttre villkoren för hemlösa, socialt utsatta människor är gemensamma för kvinnor och män. Exkluderingen präglas av å ena sidan fattigdom och hemlöshet och å andra sidan drog- och alkoholberoende blandat med psykisk skörhet (med bland annat psykoser och ångest) och sjukdom (t ex schizofreni), och den sammantagna problematiken förstärker utsattheten. Det är en värld där männen dominerar och kvinnorna är de mest utsatta. Då som nu har undersökningen skett inom ramarna för Nordiska museets dokumentation av samtiden.

Kort om orsaker

När hemlöshet förklaras lyfts oftast framför allt individuella orsaker fram. Dit hör drog- och alkoholberoende, hyresskulder, störda grannar, psykisk sjukdom, arbetslöshet – och att detta samverkar när människor slås ut från samhället.²

Till de minst lika viktiga strukturella orsakerna hör bostadsmarknadens utformning, marknadsekonomi och brist på statlig styrning, att de samhällsägda bostadsbolagens i praktiken har sagt ifrån sig sitt sociala ansvar om

de inte får garantier, utförsäljningen av hyresrätter och att en bostad i dag mer uppfattas som en konsumtionsvara än en mänsklig rättighet. Det går inte att få eget lägenhetskontrakt idag utan personliga kontakter och referenser och en stabil inkomst. Till andra strukturella förklaringar hör arbetsmarknadens förändring, där det numera nästan alltid ställs krav på att anställda skall vara utbildade, snabba, följsamma och smarta. Idag är det knappast möjligt att försörja sig på tillfälliga kroppsjobb. Psykiatireformen är också en orsak. Med sina goda avsikter gagnade den förmodligen flertalet, men många psykiskt sjuka blev utan socialt sammanhang och adekvat vård.

Under hela 1900-talet har det funnits hemlösa människor, och de flesta har varit män. Av tradition, och som en av omständigheterna påtvingad kvinno-kulturell kompetens, har kvinnor kunnat dölja sin hemlöshet bättre än män genom att underordna sig människor de har bott hos. Gunnar och Maj-Britt Inges *Den ofärdiga välfärden* från 1967 hade ett enormt genomslag i det socialdemokratiska välfärdsbygget, och mycket av den tidens hemlöshet försvann genom miljonprogrambyggandet, socialförsäkringsreformer och tro på socialt ingenjörsskap, det vill säga socialarbetare besjälades av tron att människor kunde förändras om samhället gav stöd, och de hade större beslutanderätt än i dag och mer pengar till förfogande. I dag har vi i stället ett själviskt samhälle som i jakt på effektivitet och profit stöter ut människor, som inte passar in.

Nästan alla är uteliggare ibland

Det finns nästan 18 000 hemlösa i Sverige, och antalet människor på härbärge eller i andra akutboenden har tredubblats sedan 1999. En tredjedel är kvinnor. Dessutom har missbruksvården fortsatt att trappas ner. Regeringen har antagit en strategi för att motverka att människor slås ut från bostadsmarknaden.³

Verkligheten är brutal när en husvagn eller ett vandrarhem kan vara ett himmelrike och andra sover på en allmän toalett eller under en källartrapp. De flesta hemlösa kvinnor bor då och då på socialförvaltningens institutioner, men de sover också i tält, tillfälligt hos vänner och bekanta, i bilar, källare, på vindar och på allmänna toaletter, eller på härbärge. Kvinnorna visade mig allt detta, och av dem jag träffade hade i stort sett alla erfarenhet av ett oändligt antal sätt att få några timmars sömn på natten. Utan alkohol eller narkotika klarar man inte ett liv som uteliggare, och hemlöshet och drogberoende följs sedan åt i ett kretslopp.

Överlevnadsstrategier

Hur försörjer sig kvinnor som är avförda från bostads- och arbetsmarknaden? Först och främst genom att leva så billigt som möjligt. Kläderna är begagnade, maten kommer från dagverksamheter för hemlösa, pengarna från pension, sjukbidrag och socialbidrag. Dessutom arbetar de: pantar burkar, säljer Situation Stockholm, är skrotsamlare, tigger, bryter, dealar, och en del prostituerar sig. Att tro att alla drogberoende, hemlösa kvinnor

prostituerar sig är en myt, men utan daghärbergarnas verksamhet skulle förmodligen prostitution, stölder och inbrott vara vanligare. Kvinnorna lever inte i en ensartad penningekonomi utan är byteshandlare av varor och tjänster. Ibland lever de ihop med män och betraktas delvis som en ägodel, en och annan lever i långvariga samboförhållanden där båda hjälps åt att överleva, och då kvinnorna blir extra utsatta när männen sitter i fängelse.

Det finns otaliga sätt att överleva, och kvinnorna lär sig men far illa under tiden. De blir slitna, olyckliga, desperata, förbannade, uppfyllda av sina problem, och lever ofta med känslorna nära ytan. Överallt utom på Stadsmissionens verksamheter för hemlösa kvinnor och några boenden för enbart kvinnor, dominerar männen. Det är en värld med mycket våld och där kvinnomisshandeln har ungefär samma drag som inom mer ordinära äktenskap. Mannen slår och förnedrar för att markera makt, och våldet kan följas av ånger och kärleksfullhet. Kvinnorna mister självaktning, självförtroende och egenvärde, medan en och annan märkligt nog behåller detta.

Kvinnornas skäms, och känner blickarna när de försöker ta plats bland andra människor på ett kafé eller en bar. Det är nästan oundvikligt att de avviker. Även om de kanske inte klassas som hemlösa av omgivningen, ser de slitna eller mindre vårdade ut i stadens alltmer sofistikerade miljöer.

En viktig orsak till att kvinnor skäms är att de varken har levt upp till någon gängse kvinnoroll eller till

modersrollen. Många har mist barnen, eller har lämnat över vårdnaden självmant. Men de flesta har kontakt med sina barn, eller vet åtminstone på ett ungefär hur barnen har det. För dem som lyckas med att klättra från härbärge till kontrollerat halvvägsboende, och vidare till eget försthandskontrakt, har barnen varit en drivkraft. Och barnen gör ensamheten mindre för dem som lyckas. Många har också sporadisk kontakt med åldrade föräldrar, särskilt en mamma. I övrigt består vänner och bekanta av människor som är i ungefär samma situation som de själva.

Hemlösa hänvisas till institutioner och det offentliga rummet

Det är framför allt två sfärer som människor utan eget hem hänvisas till: de kommunfinansierade institutionernas boenden och verksamheter för hemlösa och stadens offentliga rum och platser.

De flesta institutioner, som fanns för nio år sedan, finns kvar. De kan ha renoverats, förändrats en aning, eller flyttat, men de finns där. Några nya har tillkommit. Systemet med andrahandsbostäder där socialtjänsten hyr av bostadsbolaget och den hemlöse hyr av socialtjänsten, finns också kvar. Den som hyr i andra hand har aldrig besittningsskydd, och hyreskontrakten med socialtjänsten sätter många gränser för ett självständigt liv. Många blir vräkta, och orsakerna är ofta mer komplexa än att bara handla om droger och alkohol. Flera härbärgen har flyttat eller konstruerats om sedan slutet av 90-talet, och stadens natthärbärge och andra institutioner

har privatiserats eller är under diskussion för bolagisering och privatisering.

För nio år sedan var frivilligorganisationernas verksamheter ifrågasatt. Det talades om att missbruket möjliggjordes genom att livet som drogberoende blev lättare. Organisationerna sade att de ville vara ett komplement till socialtjänsten, men inte en ersättning för den. Då som nu intar frivilligorganisationerna en dominerande roll i verksamheter för hemlösa, och de driver flera boenden idag än i slutet av 90-talet. Det mesta finansieras av socialförvaltningen.

Även om missbrukarvården har dragits ner – en process som redan pågick 1998 – har den somatiska akutvården blivit bättre. I ett gammalt barnbörds- hus i södra delen av innerstan finns landstingets akutmissbruksvård för vuxna och numera en vårdcentral för hemlösa. Genom den slapp hemlösa att känna sig obekväma och ifrågasatta inför läkare och sjuksköterskor, vilket de ofta gjort vid vanliga vårdcentraler. Här finns också en tandvårdsklinik för hemlösa, och många hemlösas tandhälsa har blivit bättre. Då hade flera undersökningar visat att hemlösa är sjukare och allvarligare sjuka än människor i gemen.⁴

Sedan det lilla gruppboendet Västan öppnades för hemlösa kvinnor ”med psykosocial problematik” 2001, har ett femtiotal kvinnor bott här under kortare och längre perioder. Västens ursprungliga sex platser har utökats till tolv. Flera kvinnor har bott här år efter år även om Västan aldrig varit tänkt som permanent bostad.

1998 karakteriserades stadens insti-

tutioner för hemlösa av att ha absolut drog- och alkoholförbud. Undantagen var härbärgena, och i viss mån Hvilan, som då kallades planeringshem för kvinnor, och var första anhalt efter natthärbärke. För Västan höjdes toleransen. De som bodde här kunde fortsätta använda droger och alkohol, men med förbud att ta in varorna. Som man förutsatt trappade många ner konsumtionen genom att de hade någonstans att bo. Bakom den höjda toleransen låg flera års diskussioner om den ökande hemlösheten, och att de rigida restriktionerna som fanns i Stockholm var orimliga med tanke på den psykiska, medicinska och sociala verklighet som äldre missbrukare lever i. Skulle socialtjänsten hjälpa eller stjälpas? Många hade tidigare behandlingsperioder bakom sig, och kvinnorna sade att nu prioriteras vi bort och får ingen hjälp mer.

Med 2000-talet har de hårda reglerna luckrats upp genom flera lågtröskel/ högtoleransboenden. För några år sedan öppnade det stora boendet Råcksta i vad som tidigare varit sjuk- och servicehem. Här bor nu ett sjuttio-tal människor. Några är par, en grupp som har det extra svårt eftersom det inte längre finns härbärgesplatser för par. Männerna är i majoritet i Råcksta. Toleransen mot missbruk är hög, och de som bor här lever ett stökigt liv där mycket av vardagen tilldrar sig på nätterna. Men de har någonstans att bo och inte bara någonstans att sova. Men lågtröskel/högtoleransboende kvalificerar inte för kö till för-stahandskontrakt på egen lägenhet eftersom kravet där fortfarande är dokumenterad drogfrihet.

De förpassas ut till stadens periferi

I 1980-talets USA diskuterades den ”nya hemlösheten”. Begreppet syftade på att hemlösa inte längre främst var alkoholiserade män, utan även kvinnor, narkotikaberoende, invandrare och unga människor. Konsekvenserna för hemlösa när ytor i centrum privatiserats hörde till det som togs upp. Hemlösa hade tvingats ut från city, och härbärgen placerats i periferin.

Privatisering av stadens ytor har också skett i Stockholm där impediment, gator och affärsstråk har byggts eller gjorts mer kommersiellt attraktiva.

Det största område som har exploaterats sedan tiden för mitt fältarbete är småindustrisamhället/kåksamhället Lugnet vid Hammarby sjö. Här ligger nu Hammarby sjöstad, som var på framväxt redan 1998. I Lugnet fanns många småverkstäder, skrotfirmor och återvinningsföretag. Flera av ”mina” kvinnor bodde här periodvis i husvagnar, bilar, i husbåten som låg här, i rum som byggts upp i eller intill verkstäder, eller de hyrde rum av en restaurangägare med verksamhet här. Lugnet hade många pittoreska drag och gav hemkänsla, men materiellt handlade det om misär.

När de sista resterna skulle raseras frågade jag flera kvinnor vart de skulle ta vägen. Vi hittar nya ställen, sprids i utkanterna av stan, och en del kommer att gå över till starkare droger och dö, blev svaren. Det var också vad som hände, och flera kvinnor som bodde här var döda ett par år senare. Områden som tog över Lugnets roll ligger alla längre bort från city.

Privatiseringen av centrala Stockholm finns många exempel på. Ett är inglasningen av den stora gallerian under Sergels torg, vars dörrar stängs för natten. Ett annat exempel är Värtermalmsgallerian i hörnan Flemingsgatan/S:t Eriksgatan. Utanför tunnelbanespärrarna och ingången till en stor livsmedelsaffär, samlades tidigare många hemlösa när det var kallt ut. Nu slängs de ut av väktare.

I takt med att de hemlösa har blivit ett alltmer etablerat uttryck för välfärdsstatens utslagningsmekanismer har tiggarna tagit plats i gatuvimlet. De som tigger är hemlösa, ibland kvinnor, men de kan också vara fattiga människor från övriga Europa. Ibland schasas de bort, och vid Centralstationen, som är en över hela världen vanlig plats för hemlösa, syns de inte längre. Men för nio år sedan gick många till Centralstationen för att få uppslag till vad de skulle göra under natten.

Jämfört med 1998 har hemlösa delvis tvingats ut från den alltmer ”slimmade” innerstaden – genom väktare, olika förbud och att flera boenden och daghärbergen har placerats i förorterna. Även om en del verksamheter finns kvar i city har staden – trots tiggarna - lyckats med att delvis osynliggöra hemlösa.

En av tre lever ungefär som tidigare

Nio år efter att jag inledde mitt fältarbete har jag utan större problem kunnat spåra nästan två tredjedel av kvinnorna. Det har skett genom att jag har kontaktat personal vid några av institutionerna för hemlösa och genom att

fråga kvinnor, som jag fortfarande träffar. Jag var också i kontakt med socialtjänst och frivilligverksamhet om deras syn på förändringar sedan slutet av 90-talet.

För ett tiotal av den ”försvunna” tredjedelen var nog behovet av någon stans att ta vägen tillfällig. Men andra hade varit hemlösa i många år, och en del var psykiskt sjuka. Kvinnorna som jag inte har spårat kan ha lyckats ta sig upp för boendetrappan och fått eget lägenhetskontrakt, eller bor mer stadig i någon form av institution utan behov av verksamheter för hemlösa, eller så är de döda. Av de 51 kvinnor, som jag vet hur det har gått för, är läget så här: Nio kvinnor är döda i dag – flera dog i planerade överdoser, som alltså var självmord. Alltså nästintill 20 procent! En är svårt sjuk efter en omfattande stroke. De flesta av dessa tio kvinnor var under femtio år.

Fjorton kvinnor har lyckats få eget lägenhetskontrakt. Av dessa har åtminstone tre eller fyra metadon, tre är verksamma inom organisationer som arbetar mot hemlöshet eller kriminalitet. Nio bor för närvarande på institution och hoppas – som andra hemlösa kvinnor - på lägenhet med eget kontrakt i framtiden, flera av dem har substitutbehandling. Aderton kvinnor lever ungefär som tidigare, i flera fall mer utsatta än för nio år sedan och i mycket dåligt tillstånd i dag. En handfull av dem bor i lågtröskel/högtoleransboenden,

I det marknadsliberala samhället - summering

En stor förbättring sedan 1998 är möjligheterna att få substitutbehand-

ling. Det är mycket enklare nu och det finns också substitut för amfetamin. Genom vårdcentralen för hemlösa har akutsjukvården blivit bättre och mer human. Idag försöker också socialtjänsten fånga upp dem som bor på härbärge mer aktivt än för nio år sedan. Vägen till en egen lägenhet verkar ha öppnats för lite större flexibilitet i boendetrappans utformning och synen på vad som kan räknas som kvalificerande för att ställa sig i kö.

Å andra sidan har de ekonomiska besparingarna inom socialtjänsten fortsatt, socialsekreterarnas ekonomiska handlingsutrymme har minskat ytterligare och nedmonteringen av missbrukarvården har fortsatt.

Jag uppfattar också att attityden till hemlösheten har blivit uppgiven, ungefär så här: hemlöshet kommer alltid att finnas och vi får försöka mildra effekterna litet. Det marknadsliberala samhället försöker hitta former av boenden så att människor inte får så illa, men varken förmår eller har ambitioner att socialt och ekonomiskt bygga bort grunderna för utslagning.

Enligt den nationella strategin mot hemlöshet skall vräkningarna minska, inträdet på den ordinarie bostadsmarknaden underlättas och alla skall garanteras tak över huvudet och samordnande insatser utifrån individuella behov. Att genomföra en sådan strategi i en marknadsliberal kontext kan bara det bli en politisk utmaning, åtminstone om ”minska” och ”underlätta” skall innebära större omfattning. Hur kommer strategin att praktiskt genomföras?

Noter

1. Gustav Jonsson, 19 ... Britta Jonsson ..... Se också Gustav Jonsson, 1977 och 1980. Flickor på glid. En studie i kvinnoförtryck. En studie i kvinnoförakt. Stockholm: Tiden/Folksam. Samt Jonsson, Gustav & Anna-Lisa Kälvesten, 1964. 222 Stockholmspojkar. Uppsala: A & W.
2. För referenser hänvisar jag genomgående till Rosengren, Annette, 2003. Mellan ilska och hopp. Om kvinnor, hemlöshet och droger. Stockholm: Carlssons förlag.
3. Hemlöshet, många ansikten mångas ansvar – en strategi för att motverka hemlöshet och utestängning från bostadsmarknaden. Regeringskansliet, socialdepartementet, 2007. www.regeringen.se/publikationer.
4. Se flera arbeten av Ulla Beijer och av Jan Halldin m. fl.

Summary in English

Women in homelessness and what happened since 1998

Ten years ago many homeless women in Stockholm had experience of being rough sleepers now and then. They made their living by selling metal, selling drugs, by pensions and social help, by prostitution and other ways. 2007 some of them were dead not having become even 50 years old, and even if others had left their rime of homelessness behind, others are still homeless. These facts are seen by ethnologist Annette Rosengren, who through many years has followed women at the backyard of society. The article informs about homelessness from women's experiences, reasons behind homelessness and how the situations of homeless people have changed – and not changed – during the 1990s and 2000s.

Keywords: homelessness, poverty, social exclusion, women, returning, long time research